

želství, než aby podporovali rozvoj její osobnosti. A žena v tom vidí tolik výhod, že si to sama přeje. Proto pak nedosáhne takové specializace a není tak bezpečně připravena jako její bratři, nevěnuje se také naplno svému povolání a už tím se odsuzuje k tomu, aby v něm zůstala podřadnou. A bludný kruh se uzavírá, tato podřadnost jenom zesiluje její touhu najít manžela. Každá výhoda má svůj rub, nějakou nevýhodu. Je-li však nevýhoda příliš tíživá, stává se výhoda pouhým ztročením. Pro většinu dělníků je dnes práce nevděčnou dřinou: pro ženu není vyvážena konkrétním získáním společenské důstojnosti, mravní svobody, hospodářské nezávislosti. Je tedy přirozené, že mnoho dělnic a zaměstnankyň vidí v právu na práci pouze obtížnou nezbytnost, které se mohou zbavit manželstvím. Ale žena už získala sebevědomí a pochopila, že práce jí může osvobodit i od manželství; a není tedy již tak ochotna odevzdaně přijímat své poddanství. Přála by si ovšem, aby soulad rodinného života se zaměstnáním od ní nevyžadoval tak vyčerpávající akrobacii. I potom ještě — pokud tu jsou snadnější řešení vznikající z hospodářské nerovnosti, která poskytuje výhody určitým jednotlivcům, a pohoršení, jež vyplývá z toho, že ženě se přiznává právo prodat se některému z těch privilegovaných — i potom ještě bude žena potřebovat mnohem větší mravní úsilí než muž, má-li zvolit cestu nezávislosti. Nechápe se dostatečně, že pokušení je také překážkou, a dokonce jednou z nejnebezpečnějších. A mystifikace toto řešení ještě násobí, protože v loterii výhodných manželství vyhrává jedna z tisíců. Současná doba ženy zve, ba nutí do práce, ale stále ještě připouští, aby se jim před očima třpytil a mlotal ráj nečinnosti a rozkoše; a dokonce vyvolené, které ho dosáhnou, oceňuje mnohem víc než ty, které zůstanou v mezích tohoto pozemského života.

Hospodářské výsady, které jsou v rukou mužů, společenský význam mužů, výhody manželství, užitečnost mužské opory, to všechno pobízí ženy k tomu, aby dychtily zalíbit se mužům. Jako celek jsou dosud v postavení vazalském. Důsledkem je, že žena se nezná a ani nechce být taková, jaká je, ale taková, jakou jí chce vidět muž. Proto jí napřed musíme popsat tak, jak o ní muži sní, protože její „bytí pro muže“ je jedním z podstatných činitelů konkrétních podmínek jejího života.

Dějiny nám ukázaly, že muži měli vždycky v rukou všechnu konkrétní moc. Od prvních časů patriarchátu pokládali za užitečné udržovat ženu ve stavu závislosti, jejich zákoníky byly zaměřeny proti ní a tak se stala konkrétně tou Druhou. Tento stav sloužil hospodářským zájmům mužů a vyhovoval i jejich ontologickým a mravním požadavkům. Když se subjekt snaží klást svou svobodnou existenci, je mu zároveň nezbytné to Druhé, co jej omezuje a popírá: sám sebou se stává teprve prostřednictvím skutečnosti, která není on. Proto život člověka není nikdy naplnění a klid, je to stálý nedostatek a pohyb, je to zápas. Muž stojí tváří v tvář přírodě, zmocňuje se jí a pokouší se přivlastnit si ji. Ale příroda jej nemůže naplnit; buď před ním stojí jako čistě abstraktní protiklad, je překážkou a zůstává cizí, nebo se pasívně poddává jeho přáním a přizpůsobí se mu; avšak přivlastnit si ji může pouze jako její spotřebitel, to jest když jí ničí. V obou případech zůstává sám; je sám, když se dotkne kamene, sám, když pojídá plod. To Druhé je přítomno pouze tam, kde má také vědomí o sobě samém; to znamená, že opravdová druhost je druhost vědomí, odděleného od mého a totožného jen se sebou samým. Každého člověka vytrhává z jeho imanence existence druhých lidí a umožňuje mu plně projevit pravdu svého bytí, dojít naplnění své transcendence jako uniknutí k objektu, jako rozvrh. Ale tato cizí svoboda, která mou svobodu potvrzuje, je s ní také v rozporu; je to tragédie nešťastného vědomí; každé vědomí chce být samo svrchovaným subjektem. Každé se snaží o své naplnění a o ztročení toho druhého. Ale i otrok v práci a strachu má zkušenost o sobě samém jako podstatném a dialektickým zvratem se mu pán jeví jako nepodstatný. Toto drama může být překonáno svobodným

uznáním každého jedince druhým, aby každý chápal zároveň sebe i druhého jako objekt i subjekt týmž vzájemným pohybem. Ale přátelství a šlechtnost, které konkrétně uskutečňují uznání vzájemné svobody, nejsou nikterak snadné činnosti; jsou jistě nejdokonalejším naplněním člověka, jimi nachází svou pravdu; ale tato pravda je pravda boje, který vždy znovu začíná a je ustavičně odstraňován; požaduje na člověka, aby v každé chvíli překonával sám sebe. Jinými slovy bychom mohli říci, že člověk dosahuje skutečně mravního postoje, když se vzdá svého *bytí*, aby vzal na sebe svou existenci; tímto zvratem se také vzdává každého vlastnictví, neboť vlastnictví je jeden ze způsobů, jak hledat *bytí*; ale tento zvrát, jímž se dosahuje opravdové moudrosti, není nikdy ukončen, je nutno v něm stále pokračovat, vyžaduje ustavičné napětí. Takže člověk, poněvadž není schopen dojít svého naplnění v samotě, je ve svých vztazích k svým bližším v neustálém nebezpečí: jeho život je nesnadný úkol, jehož výsledek nikdy není jistý.

Ale člověk nemá rád nesnáze a nebezpečí se bojí. Rozporně touží po životě a klidu, po existenci a *bytí*; ví dobře, že „neklid ducha“ je výkupným za jeho rozvoj, že jedině odstupem od předmětu může dojít k setkání se sebou samým, ale sní o klidu v neklidu a o neprůhledné plnosti, v níž by přesto bylo přítomno vědomí. Vtělením tohoto snu je právě žena. Ona je vytouženou prostřednicí mezi přírodou, která je muži cizí, a mezi jemu rovnými, kteří jsou příliš stejní jako on.¹ Nestaví se proti němu ani s nepřátelským mlčením přírody, ani s tvrdým požadavkem vzájemného uznání; má tu jedinečnou výsadu, že je vědomím, a zároveň se zdá možné mít ji, máme-li její tělo. Díky jí je tu přece možnost uniknout neúprnsné dialektice pána a otroka, jež pramení ze vzájemnosti svobody.

¹ „... Žena není zbytečným opakováním muže, nýbrž tím zčarováním místem, kde dochází k živému spojení muže s přírodou. Kdyby zmizela, jsou muži sami, cizí a bez dokladů v leduovém světě. Ona je samotnou zemí vrcholícího života, zemí, která je schopna cítu a radosti; a bez ní je pro muže země němá a mrtvá,“ píše Michel Carrouges.

Les pouvoirs de la femme [Moc a síla ženy] v čas. *Cahiers du Sud*, č. 292.

Zpočátku tedy ženy nebyly muži zotročeny, a nebylo tedy také žen osvobozených a rozdílnost pohlaví neznamenala rozdělení v kasty. Řadit ženy mezi otroky je omyl. Mezi otroky byly samozřejmě i ženy, ale vždycky byly i ženy svobodné, to jest takové, které měly náboženskou a společenskou důstojnost: uznávaly svrchovanost muže a on se necítil ohrožen vzpourou, jež by ho mohla proměnit v předmět. Žena se jevila něčím nepodstatným, co se nikdy podstatným nestane, byla tou Druhou naprosto, nenávratně, bez vzájemnosti. Všechny mýty o stvoření vyjadřují toto přesvědčení, které je mužům tak drahé a které vypravování z knihy Genesis prostřednictvím křesťanství učinilo trvalou tradicí v západní civilizaci. Eva nebyla stvořena zároveň s mužem, nebyla udělána ani z jiné látky, ani z téže hlíny jako Adam: byla vytažena z boku prvního muže. Už její zrození nebylo samostatné. Bůh nevolil sám od sebe možnost stvořit ji, aby byla sama sebou a aby ho za to sama chválila: určil jí muž. Dal jí Adamovi, aby ho uchránil samoty, a tak má žena v manželovi svůj počátek i cíl, je jeho doplňkem v podobě nepodstatného. Je privilegovaná kořistí. Je přírodou pozvednutou k jasnosti vědomí, je vědomím od přirozenosti poddaným; a zde je ta zázračná naděje, kterou v ní muž tak často skládá: doufá, že dojde naplnění jako bytost, když si tělesně přivlastní jinou bytost, a že najde potvrzení své svobody v podrobení svobody jiné. Žádný muž by nechtěl být ženou, a přece si všichni přejí, aby ženy existovaly. „Děkujeme Bohu, že stvořil ženu.“ — „Příroda je dobrá, protože dala mužům ženu.“ V takových výročích muž znovu tvrdí s opovážlivou prostoduchostí, že jeho přítomnost na tomto světě je nevyhnutelná skutečnost a právo, kdežto přítomnost ženina je pouhá náhoda — ale náhoda šťastná. Žena se tedy jeví jako ta Druhá, ale tím se zároveň jeví jako plnost *bytí* v protikladu k té existenci, jejíž nicotu muž v sobě zakouší. Ta Druhá je v očích subjektu objektem, ale tím se stává též *bytím* o sobě, tedy bytostí. Žena je pozitivním vtělením toho nedostatku, který tvoří jádro existence, a muž se snaží jejím prostřednictvím „ospět k sobě samému a tak se sám zvěčnit.“

Nepředstavovala však pro něho jediné vtělení toho Druhého a neměla v dějinách vždy stejnou důležitost. Jsou doby, kdy jí jiné modly zastíňují. Když občana pohltí Obec

nebo Stát, nezbyvá mu možnost zabývat se svým soukromým osudem. Sparťanka patří státu a má vyšší postavení než jiné řecké ženy. Ale žádný mužský sen jí také neoslavuje. Kult vůdce, ať už je to Napoleon, Mussolini nebo Hitler, vylučuje každý kult jiný. Ve vojenských diktaturách a v totalitních režimech přestává žena být privilegovaným objektem. Je pochopitelné, že v bohaté zemi, jejíž občané celkem nevědí, jakým smyslem si naplnit život, je božstvem; to vidíme v Americe. Naopak socialistické ideologie žádají vzájemné přizpůsobení všech lidských bytostí a zamítají pro budoucnost a už dnes, aby kterákoliv kategorie lidí byla předmětem nebo modlou. Ve skutečně demokratické společnosti, jak jí ohlašuje Marx, pro Druhé není místo. Nicméně málokterý muž se přesně kryje s vojákem či bojovníkem, jímž se rozhodl být. Pokud cítí jako jednotlivec, zachovává si žena v jeho očích zvláštní cenu. Viděla jsem dopisy, které němečtí vojáci psali francouzským prostitutkám a v nichž navzdory nacismu trvala ve vši prostoduchosti velmi živá tradice modrého kvítku. Komunističtí spisovatelé, jako Aragon ve Francii, Vittorini v Itálii, stavějí ve svých dílech na přední místo ženu, milenku a matku. Možná že mýtus ženy jednoho dne zhasne; čím více se ženy uplatňují jako lidské bytosti, tím více v nich ta podivuhodná kvalita té Druhé odumírá. Ale dnes ještě žije v srdci všech mužů.

Každý mýtus předpokládá Subjekt, který promítá své naděje a obavy do transcendentního nebe. Ženy se nekladly jako subjekt a také nevytvořily mýtus muže, v němž by se zračily jejich plány; nemají náboženství ani poezii, jež by byla jejich vlastní; i zde ženy sní sny mužů. Klanějí se bohům, které vytvořili muži. Ti stvořili na svou vlastní oslavu velké mužné postavy, Herkula, Prométea, Parsifala, v jejichž osudech hraje žena jen podružnou roli. Existují ovšem také stylizované obrazy muže v jeho vztazích k ženě: otec, svůdce, manžel, žárilvec, hodný syn, nezdárný syn, ale i ty jsou výtvozem mužů a nestojí na stupni mýtu; jsou to pouhá klišé. Žena však je výlučně určena svým vztahem k muži. Nesouměrnost obou kategorií — mužské a ženské — se projevuje v jednostranném vytváření sexuálních mýtů. Někdy se dokonce říká „sex“ a myslí se tím žena; ona je tělo a jeho rozkoš, a i nebezpečí: Nikdy nebyla hlášána ta pravda, že pro ženu je muž

také pohlavní a tělesný, prostě nebylo nikoho, kdo by jí hlásal. Představa světa i svět sám je výtvor mužů. Popírají jej ze svého stanoviska a to pro ně splývá s absolutní pravdou.

Je vždycky nesnadné popsat nějaký mýtus; nedá se uchopit ani vymežit, pronásleduje vědomí, aniž byl kdy postaven před ně jako pevně určený předmět. A tento mýtus je tak mihotavý, plný protimluvů, že zprvu těžko postihujeme jeho jednotu: Dalila a Judita, Aspasia a Lukrécie, Pandora a Athéna — žena je zároveň Evou i Pannou Maríí. Je modlou a služkou, pramenem života a mocí temnot; je prvotním mlčením pravdy, je umělkovností, tlacháním a lži; je uzdravovatelkou a čarodějnici, je kořistí muže a je jeho zhoubou, je vším, čím není on a čím chce být a co chce mít, je popřením i smyslem jeho bytí.

„Být ženou,“ říká Kierkegaard,² „je něco tak zvláštního, tak smíšeného, tak složitého, že to žádný přívlastek nevyjádří, a mnoho přívlastků, které bychom chtěli vyslovit, by si odporovalo do té míry, že to může snést jenom žena.“ Příčinou toho je, že se na ni nehledí pozitivně, jaká ona sama je, ale negativně, jaká se jeví muži. I když to Druhé má ještě jiné podoby, ona je přece jen vždy definována jako ta Druhá. A její dvojsmyslnost je dvojsmyslnost myšlenky toho Druhého; je to dvojsmyslnost lidského života, pokud se definuje svým vztahem k tomu Druhému. Bylo už řečeno: to Druhé je Zlo, ale je nezbytné Dobru, a obrácí se tedy v Dobro; právě jím mám přístup k Celku, ale ono mě také od něho dělí; je branou k nekonečnu a mírou mé konečnosti. A tak žena není vtělení žádného pevného pojmu, v ní se neustále odehrává přechod od naděje k ztroskotání, od nenávisti k lásce, od dobra ke zlu, od zla k dobru. Ať se na ni díváme z kteréhokoli hlediska, ihned se nám před očima objeví tato dvojakost.

Muž hledá v ženě tu Druhou jako Přírodu a jako bytost sobě podobnou. Ale víme, jaké dvojaké city v něm Příroda vyvolává: využívá jí, ale ona ho drtí, rodí se z ní, a v ní umírá. Je pramenem jeho bytí a královstvím, které podrobuje své vůli, je to hmotná jeskyně, v níž je duše uvězněna, a je to nejvyšší realita. Je to nahodilost a Idea, konečnost i celek. Je to, co se staví proti Duchu, a je to

² *Etapy na cestě životem.*

Duch sám. Žena je spojenkyně a zase nepřítelkyně a jeví se jako temnotný chaos, odkud se proudem hrne život, a ona je tento život sám i záhrobí, k němuž směřuje. Žena v sobě zahrnuje přírodu jako Matka, Manželka a Idea; tyto představy se jednou spolu mísí, jindy se stavějí proti sobě a každá z nich má dvojitý tvář.

Muž má své kořeny v Přírodě; byl zplozen jako zvířata a rostliny, ví že existuje, jen pokud žije. Ale od počátků patriarchy dostal život v jeho očích dvojitou podobu: je to vědomí, vůle, transcendence, je to duch a je to také hmota, pasivita, imanence, je to tělo. Aischylos, Aristoteles, Hippokrates prohlašovali, že na zemi jako na Olympu je pouze mužský princip opravdu tvůrčí: z něho vznikl tvar, číslo, pohyb. Déméter rozmnožuje klasy, ale původ klasu a jeho skutečnost je v Díovi, na plodnost ženy se pohlíží pouze jako na pasivní schopnost. Žena je země a muž je semeno, ona je Voda a on je Oheň. Stvoření bylo často zobrazováno jako spojení vody a ohně; teplá vlhkost dává zrod živým bytostem. Slunce je manželem Moře. Slunce a Oheň jsou mužská božstva; a Moře je jedním z nejčastějších symbolů mateřství. Voda se bezvládně podrobuje působení zářících paprsků, které ji oplodňují. Stejně tak prst, rozrytá rolníkovou prací, přijímá zrno, ale sama se nehýbá. Avšak její úloha je nezbytná: živi zárodek, který v sobě uchovává, a dává mu své látky. Proto když muž svrhl z trůnu Velkou Matku, klaněl se dál bohyním plodnosti.³ Kybelé děkuje za své sklizně, za svá stáda, za všechnu hojnost. Vděčí jí za svůj život. Zbožňuje vodu stejně jako oheň. „Zdar buď vlnám! Zdar buď moři, na němž oheň svatě hoří! Zdar buď vodě! Zdar buď záru! Zdar buď zázračnému varu!“ píše Goethe ve *Faustovi* (II. d.). Uctívá zemi, „The matron Clay“, jak jí nazývá Blake. Jeden indický prorok nabádá své žáky, aby nekopali zemi, „poněvadž je to hřích poranit nebo rozrýt, rozřezat nebo rozervat naši společnou matku zemědělskou prací... Vzal bych nůž, abych jej vrazil do prsou své matky? ... Zmrzačil bych její tělo, abych se dostal

³ „Zemí budu opěvovat, vesmírnou matku, ctihodnou prabábu, která na své půdě živi vše, co existuje.“ říká Homérský hymnus. Aischylos rovněž oslavuje zemi, která „plodí všechny bytosti, živi je a zase od nich přijímá nový zárodek“

až ke kosti?... Jak bych se mohl opovážit ustáhnout své matce vlasy?...“ Kmen Bai ve střední Indii má dosud za to, že je hřích „rozervat lůno matky země pluhem“. Obráceně pak Aischylos říká o Oidipovi, že „se odvážil vložit semeno do posvátné brázdy, z níž sám povstal“. Sofokles mluví o „otcovských brázdách“ a o „rolníkovi, majiteli vzdáleného pole, jež navštíví pouze jednou, v době setí“. Milenka v jedné egyptské písni říká: „Já jsem země.“ Islámské texty nazývají ženu „polem... vinicí“. Svätý František z Assisi v jedné hymně mluví o „naší sestřičce zemi, naší matce, která nás zachovává a pečuje o nás, která rodí nejrůznější plody a pestrá kvítka i travičku“. Michelet bere v Acqui slatinové lázně a volá: „Naše drahá společná matko! Jsme spolu zajedno. Pocházím z tebe a do tebe se vracím...“ A jsou dokonce období, kdy proniká vitalistický romantismus, který touží po vítězství života nad Duchem. Tehdy se magická úrodnost země, plodnost ženy jeví podivuhodnější než rozumem ovládaná činnost muže; a muž pak sní o novém splynutí s mateřskými temnotami, aby v nich našel pravé zdroje svého bytí. Matka je kořen zapuštěný v hlubinách vesmíru, odkud čerpá své šťávy, je to kašna, z níž tryská živá voda, která je také živným mlékem, teplým pramenem, blátem z vody a země, bohatým na omlazující síly.⁴

Ale muž se obvykle bouří proti své tělesné podmíněnosti, připadá si jako svržený bůh. Jeho prokletím je, že ze zářících a harmonických nebes poklesl do chaotických temnot mateřského břicha. Ten oheň, ten činný a čistý dech, v němž se chce poznat, je žena, která ho vězní v pozemském blátě. Chtěl by být nezbytný jako čistá Idea, Jediné, Veškeré, absolutní Duch, a shledává se uzavřen v omezeném těle, na místě a v čase, které si sám ne zvolil, kam nebyl povolán, neúčinný, překážející, nesmyslný. Tělesná nahodilost je nahodilost celého jeho bytí, těžce jí nese ve své opuštěnosti a v její neospravedlnitelné bezdůvodnosti. A ona jej také odsuzuje k smrti. Ten třaslavý rosol, který roste v děloze (v děloze tajemné a uza-

⁴ „A žena je doslova Isis, plodná příroda. Je to řeka i říční koryto, kofen i růže, země i třešňový strom, révový keř i hrozen“ — M. Carrouges, citovaný článek.